

Руслана РОМАНЮК, докторка педагогічних наук, професорка, декан природничого факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Лідія ЧЕРЕДНІЧЕНКО, заслужений вчитель України, вчителька біології, основ здоров'я та захисту України, ліцей №28 м. Житомира імені гетьмана Івана Виговського, м. Житомир, Україна

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ У ЗБЕРЕЖЕННІ РЕПРОДУКТИВНОГО І СЕКСУАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), *репродуктивне здоров'я* – це стан фізичного, розумового і соціального благополуччя, що характеризує: здатність до зачаття і народження дітей; можливості сексуальних стосунків без загрози захворювань, що передаються статевим шляхом (ІПСШ); безпечної вагітності, пологів, виживання і здоров'я дитини; благополуччя матері; можливості планування наступних вагітностей, та, навпаки, попередження небажаної вагітності [8]. До ризиків для репродуктивного здоров'я науковці відносять наступні чинники: спосіб життя (невпорядковані статеві зв'язки, низька фізична активність, хронічний стрес, незбалансоване харчування та порушення режиму сну, навчання й відпочинку, вживання алкоголю, наркотиків, енергетиків тощо); забруднення навколишнього середовища радіонуклідами та хімічними політантами; несприятливе соціальне середовище; низька якість медичних послуг; недоступність послуг з консультування щодо збереження репродуктивного здоров'я.

Трохи іншим є поняття *сексуальне здоров'я*. Це стан фізичного, психічного і соціального благополуччя, пов'язаного із сексуальністю; позитивний підхід до сексуальних стосунків, можливість отримувати задоволення самому та приносити його партнеру; це комплекс соматичних, емоційних, інтелектуальних і соціальних аспектів життя людини, що позитивно збагачують особистість, підвищують комунікабельність людини та її здатність до любові [10]. Питання, пов'язані із формуванням сексуального здоров'я молоді, включають поняття безпечного сексу, вільного від примусу, маніпуляції, насильства й дискримінації; виховання здатності до дружби і любові (та розуміння різниці цих понять); збереження можливості зачати та народити здорову

дитину. Вони охоплюють проблеми сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, сексуального самовираження, інтимних стосунків. Крім того, питання сексуального здоров'я неможливо розглядати без вивчення негативних наслідків та загроз сексуальному здоров'ю: ВІЛ/СНІД та інші інфекції, що передаються статевим шляхом (ІПСШ); запальні захворювання статевої системи та їхні несприятливі наслідки; незапланована вагітність й аборт; статева дисфункція; сексуальне насильство тощо.

Важливою умовою збереження репродуктивного і сексуального здоров'я нації є впровадження сексуальної освіти в школах та в системі неформальної освіти. Досвід Європи в цій сфері є найбільшим, він впроваджується понад 50 років і охоплює кілька десятків країн. Питанням сексуальної освіти, статевого і репродуктивного здоров'я молоді присвячені офіційні освітні документи, директивні та нормативні акти урядів країн ЄС, рішення комісій із питань освітньої політики, періодичні педагогічні, психологічні та соціологічні видання. Найкращі практики ЄС передбачають втручання підготовлених і неупереджених фахівців, які застосовують цілісний підхід. Важливими суб'єктами є асоціації з планування сім'ї, медичні і соціальні працівники, вчителі, батьки. *В Європі Центром співробітництва ВООЗ із питань сексуального та репродуктивного здоров'я став Німецький федеральний центр медико-санітарної освіти (BZgA), створений у 2003 році. BZgA опублікував низку методичних і довідкових документів, які визначають стандарти сексуальної освіти, надають вказівки щодо її впровадження та створюють і підтримують навчальні програм сексуальної освіти для педагогів. Крім того, працює європейська група експертів, що складається з представників міжнародних організацій (ВООЗ, ЮНЕСКО, Європейська мережа Міжнародної федерації планованого батьківства), національних урядових і неурядових організацій. Серед найбільш базових документів щодо сексуальної освіти в країнах ЄС є: «Міжнародні технічні рекомендації щодо статевої освіти: підхід, заснований на фактичних даних для шкіл, вчителів і працівників медичної освіти» [9], «Стандарти сексуальної освіти в Європі» [11] «Керівництво до впровадження Стандартів сексуальної освіти» [12].*

Багаторічні європейські дослідження показали, що впровадження комплексної сексуальної освіти в школі має багато позитивних впливів. Наприклад, молоді люди чекають до більш пізнього віку, щоб мати свій перший сексуальний досвід; мають значно нижчий рівень підліткової вагітності та абортів; мають більш високі показники використання контрацептивів; мають менше статевих партнерів, зменшують сексуально

ризиковану статеву поведінку; повідомляють про менший рівень дискримінації на основі сексуальної орієнтації та гендерних відмінностей [11-12].

Стандарти комплексної сексуальної освіти в Європі обов'язково включають для підлітків 12-15 років такі теми: 1) будова тіла та його розвиток (фізіологічні зміни тіла в період статевого дозрівання, вторинні статеві ознаки, анорексія, булімія, пірсинг, татуювання та ін.); 2) репродукція (планування сім'ї, вагітність, контрацепція, раннє батьківство/материнство, ризики ранніх пологів, безпліддя, аборти, уміння приймати рішення щодо початку чи відтермінування статевого життя тощо); 3) сексуальність (гендерні ролі, перший сексуальний досвід, розвиток навичок інтимної поведінки, сексуальність як нормальний і позитивний спосіб самовираження); 4) емоції, взаємовідносини, спосіб життя (уміння виражати, розпізнавати і керувати такими емоціями як: закоханість, невпевненість, сором, ревності; відмінність між дружбою, коханням, товариськими відносинами; відмінності залежно віку, статевої приналежності, релігії і культури). Головна парадигма: ніхто не може бути примушений до вступу в статевий зв'язок, кожен самостійно вирішує чи готовий він до близькості; 5) сексуальність, здоров'я і благополуччя (гігієна тіла, сексуальне насилля та як його уникнути, куди звернутися, ризикована статеву поведінка – алкоголь, наркотики, булінг, сексуальний тиск, проституція, інфекції, що передаються статевим шляхом, у т.ч. ВІЛ/СНІД та їх профілактика); 6) сексуальність і права (визнавати свої права і сексуальні права оточуючих); 7) соціальні і культурні детермінанти сексуальності (уміння справлятися з різними міжособистісними цінностями в родині, релігії, громаді; поняття про стандарти суспільства і соціальні межі) [11].

В Україні тренінгові курси для вчителів середніх шкіл і професійних училищ були розроблені при підтримці ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) обласними Інститутами післядипломної педагогічної освіти у всіх регіонах України під назвою «Захисти себе від ВІЛ». З 2007 р. тренінги проводилися в різних регіонах України і фінансувалися з місцевих бюджетів, в них брали участь переважно вчителі біології та курсу «Основи здоров'я». Було видано посібники: «Захисти себе від ВІЛ. Тренінги життєвих навичок» для педагога-тренера [1], для учнів старшого підліткового та юнацького віку (15-18 років) [2], «Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді» [3], «Маршрут безпеки: посібник для фасилітаторів» [4].

«Маршрут Безпеки» (The Join-in-Circuit) – це інтерактивний освітній інструмент з питань репродуктивного здоров'я, профілактики ВІЛ/СНІДу

та інфекцій, що передаються статевим шляхом. Його було розроблено BZGA у співпраці з Німецьким товариством міжнародної співробітництва (GIZ) для превентивної сексуальної освіти молоді. Ця програма успішно впроваджується в Федеративній республіці Німеччини з 1994 року. Починаючи з 2002 року її було адаптовано відповідно до місцевого контексту групою міжнародних експертів та успішно впроваджено більше ніж у 20 країнах світу як компонент національних програм первинної профілактики ВІЛ/СНІДу. Зокрема, в Україні програму розпочали втілювати з 2012 року під назвою «Маршрут безпеки». Це сучасна інтерактивна технологія, яка поєднує тренінгові методики з інтерактивними іграми в рамках пересувної мобільної виставки. Маршрут складається з п'яти станцій: «Шляхи передачі ВІЛ», «ВІЛ/СНІД: питання і відповіді», «Поруч з тобою», «Захист від ВІЛ, ІПСШ та засоби контрацепції», «Твоє життя – твій вибір». В межах кожної із станцій молодь у невеликих групах (по 10-12 чоловік) в інтерактивній формі, дискусії, розглядає і закріплює основні теми, що стосуються репродуктивного здоров'я.

На жаль, військові дії на Сході України, анексія Криму в 2014 році, епідемія COVID-19, а згодом повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої країни, – всі ці чинники негативно вплинули на розвиток системи сексуальної освіти підлітків і молоді, дещо призупинивши дослідження в даній сфері. Проте набутий раніше вітчизняний та європейський досвід свідчить про те, що провідну роль в даному питанні відіграють вчителі біології та основ здоров'я (або інших курсів здоров'я зберігаючого змісту), а система формальної освіти в ЗЗСО є достатньо ефективною за умови використання інтерактивних методів навчання, тренінгів, технології «рівний – рівному» тощо.

Проблема збереження сексуального і репродуктивного здоров'я молоді є особливо актуальною під час війни та в повоєнний час, що пов'язано з загибеллю значної частини репродуктивно здорових чоловіків, зростання кількості людей, що зазнали гендерно зумовленого насильства.

Аналізуючи навчальні програми, які сьогодні є чинними в ЗЗСО України, можна зазначити, що найбільший змістовний потенціал, сприятливий для сексуальної освіти молоді та формування навичок збереження репродуктивного має предмет «Основи здоров'я» 8-9 класи (Розділ 4. «Соціальна складова здоров'я», тема «Соціальне благополуччя» охоплює соціальні аспекти статевого дозрівання; вплив несприятливих чинників на розвиток репродуктивної системи підлітків; психологічні і соціальні наслідки ранніх статевих стосунків, підліткової вагітності; ризики інфікування та профілактика ВІЛ, ІПСШ; тестування на ВІЛ,

гепатити В і С; засоби контрацепції; кримінальна відповідальність за злочини сексуального характеру; формування правил рівноправного і ненасильницького спілкування між статями; протидія дискримінації ВІЛ-інфікованих людей та ін.) [6]. Приблизно такий же зміст закладено в модельних програмах інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека, добробут» для 8-9 класів НУШ різних авторів, що, безперечно, є позитивною тенденцією і підґрунтям для сексуальної освіти учнів [5].

Крім того, при вивченні біології у 8 класі, тема «Розмноження та розвиток людини» формує у школярів розуміння необхідності збереження власного репродуктивного здоров'я, дотримання здорового способу життя як необхідної умови народження здорової дитини в майбутньому [6]. Великий потенціал для здійснення сексуальної освіти молоді має предмет «Біологія і екологія» в 10-11 класах. Зокрема, тема «Репродукція та розвиток» (12 год рівень стандарту, 55 год профільний рівень) детально знайомить старшокласників з особливістю репродукції людини як біосоціальної істоти; поняттям репродуктивного здоров'я; можливостями репродуктивної медицини; чинниками, здатними впливати на процеси росту та розвитку людини [7]. В 11-му класі тема «Біологічні основи здорового способу життя» (12 год рівень стандарту, 30 год профільний рівень) безпосередньо стосується питань безпеки в інтимних стосунках, статевої культури, профілактика захворювань репродуктивної системи людини, у т.ч. ІПСШ [7].

Отже, значний вплив на збереження репродуктивного і сексуального здоров'я молоді, має педагог, учитель, зокрема, учитель біології та предметів соціальної і здоров'язбережувальної галузей. Тому надзвичайно важливим є в закладі вищої освіти формувати статеву культуру майбутнього вчителя, а також його готовність до здійснення статевої освіти підлітків та молоді, оволодіння сучасними тренінговими та іншим інтерактивними технологіями. Важливим є адаптація європейського досвіду до особливостей вітчизняних традицій і культури.

Список використаних джерел

1. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. Захисти себе від ВІЛ. Тренінги життєвих навичок: методичний посібник для педагога-тренера. Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2012. 208 с.
2. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. Захисти себе від ВІЛ. Тренінги життєвих навичок: посібник для учнів старшого підліткового та юнацького віку. Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2012. 168 с.
3. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. Київ, 2014. 136 с.

4. Методологія проведення інтерактивної виставки з питань репродуктивного здоров'я, профілактики ВІЛ/СНІДу та ІПСШ / уклад. Нерубаєва Ірина, Фратолла Паола. Київ. Вид-во GIZ, 2011. 96 с.

5. Модельні навчальні програми «Здоров'я, безпека та добробут. 7-9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти НУШ. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/sotsial-na-i-zdorov-iazberezhuval-na-osvitnia-haluz/> (дата звернення: 28.03.2025).

6. Навчальні програми для 8-9 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011 рік). URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-6-9-klasi-v> (Дата звернення: 28.03.2025).

7. Навчальні програми для 10-11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011 рік). URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasi-v> (Дата звернення: 28.03.2025).

8. Що треба знати про репродуктивне здоров'я. Центр громадського здоров'я МОЗ України. 08.01. 2020. URL: <https://www.phc.org.ua/news/scho-varto-znati-pro-reproduktivne-zdorovya> (Дата звернення: 20.03.2025).

9. International Technical Guidance on Sexuality Education: an evidence-informed approach for schools, teachers and health educators. Published by UNESCO, Paris, 2009. 123 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183281> (Дата звернення: 25.03.2025).

10. Sexual & reproductive health. 04.04.2022. URL: <https://www.unfpa.org/sexual-reproductive-health#readmore-expand> (Дата звернення: 20.03.2025).

11. WHO Regional Office for Europe and BZgA. Standards for Sexuality Education: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. Federal Centre for Health Education, BZgA. Cologne, 2010. 68 p. URL: <https://www.bzga-whocc.de/en/publications/standards-for-sexuality-education/> (Дата звернення: 15.03.2025).

12. WHO Regional Office for Europe and BZgA. Standards for Sexuality Education in Europe: The Guidance for Implementation for the Standards. Federal Centre for Health Education, BZgA. Cologne, 2013. 82 p. URL: <https://www.bzga-whocc.de/en/publications/guidance-for-implementation-of-the-standards/> (Дата звернення: 25.03.2025).